

Individ och andlighet. Från Albert Edelfelt till Helene Schjerfbeck, verk ur Gyllenbergs samling

Thielska Galleriet
19 juni–26 september 2021

För första gången sedan andra världskriget visas centrala verk ur Signe och Ane Gyllenbergs stiftelses konstsamling i Sverige, en av Finlands främsta, privata konstsamlingar. Några verk har aldrig tidigare lämnat Villa Gyllenberg i Helsingfors. Nu när hemmuseet har stängt för renovering kan Thielska Galleriet presentera pärlor ur denna konstskatt.

Ane Gyllenberg (1891–1977) gjorde sin förmögenhet som bankir och affärsman i Helsingfors, men hans stora passion var konsten. Gyllenbergs konstsamlade tog sin början i slutet av 1910-talet med verk av konstnärer som Albert Edelfelt och Akseli Gallen-Kallela. Hans hustru Signe (1896–1977) konsulterades vid nya inköp, fast det var i första hand Ane som stod för samlandet.

Förutom konst var paret Gyllenberg intresserade av antroposofi och värderade andlighet högt. Det återspeglas i konstsamlingen med dess många kontemplativa människostudier och landskap som tangerar stora frågor om liv och död, social orättvisa och individens ensamhet. Den andliga dimensionen återfinns inte minst i Sigrid Schaumans landskapsmåleri och i flera porträtt av Helene Schjerfbeck, som var Ane Gyllenbergs favoritkonstnär.

Individ och andlighet ger en inblick i finländsk konsthistoria och erbjuder en komplex bild av den tidiga modernismen. Det är en period då konsten skildrar hur nation och individ, modernitet och andlighet både konkurrerade med varandra och flätades samman i det som brukar kallas för den finländska konstens guldålder.

Fröet till en konstsamling

Albert Edelfelt (1854–1905) är ett av de stora namnen i finländsk konsthistoria. Han hade en central roll i sin tids konstliv och blev framgångsrik internationellt. Edelfelt är mest känd för sina människoskildringar och målningar med historiska motiv.

Bellman spelande luta för Gustav III och Gustaf Mauritz Armfelt på Haga (1884) är ett betydande verk i Ane Gyllenbergs konstsamling. Det var ett av hans första konstköp och en morgongåva till hustrun Signe. Målningen skildrar personer från 1700-talet, då Finland ännu var en del av Sverige. Historiemåleri med svenska motiv var mycket populärt bland finska konstnärer under 1800-talets sista decennier.

Porträttet av den unga ryska adelsdamen *Sophie Manzey* (1880) är ett fint exempel på Albert Edelfelts charmfulla realism och skickliga stoffmåleri. Edelfelt och Manzey blev förälskade i varandra under arbetet med målningen, men kärlekshistorien fick ett olyckligt slut då Manzey redan hade lovat att gifta sig med sin kusin. Båda dessa konstverk hade framträdande placeringar i det gyllenbergiska hemmet.

I utställningen visas även två verk av Albert Edelfelt som har tillförts Gyllenbergs samling på 2000-talet. *Lekande gossar* (1884) är en version av konstnärens mest kända och älskade motiv. Den tillkom på Haiko gård i Borgå där Edelfelt tillbringade somrarna. *Den första snön* (1902–03) visar en vintrig utsikt från hans ateljé i Helsingfors.

Skogen

Konstnärsutbildningen i Finland var länge begränsad och konstnärerna sökte sig därför ofta utomlands för att studera. Fanny Churberg (1845–1892) och Werner Holmberg (1830–1860) studerade båda i Düsseldorf i mitten av 1800-talet. Här fanns ett landskapsmåleri som stod högt i kurs bland finländska målare. Eero Järnefelt (1863–1937) representerar en yngre generation från sekelskiftet 1900 som studerade i S:t Petersburg och Paris.

Fanny Churberg kritiserades ofta för att hon valde att måla "fula" träd och både *Den gamla eken* (ca 1872) och *Tall vid sjö* (1878) kan ses som exempel på detta. Träden avbildas i ensamt majestät, som starka och självständiga individer, avvikande från normen. Churberg utvecklade sin stil mot ett impressionistiskt uttryck, vilket inte togs väl emot av kritikerna. Slutligen blev den ständiga kritiken för mycket för henne och hon avslutade tvärt sin konstnärskarriär som 35-åring.

Werner Holmberg är en av Finlands främsta landskapsmålare, men hans verksamma period blev kort då han gick bort redan vid 30-års ålder. I jämförelse med Fanny Churbergs målningar är Holmbergs mer romantiska och detaljrika.

Skogen har ofta setts som en symbol för finskhet och den hade en central roll i det finska nationsbyggandet i slutet av 1800-talet då Eero Järnefelt blev känd för sitt naturalistiska friluftsmåleri. *Ödemarksberg* (1891) är ett fint exempel på hans skogs- och landskapsmåleri.

Genom svårigheter mot stjärnorna

Akseli Gallen-Kallela (1865–1931) är välrepresenterad i Gyllenbergs samling. Fokus ligger på konstnärens tidiga produktion från 1880- och 90-talen, men ämnesvalen varierar från naturalistisk skildring av fattigdom på den finska landsbygden och studentikosa motiv i Paris till djupt andliga verk. Alla tilltalade Ane Gyllenberg.

Tiggargossen (1887) porträtterar en ung pojke som, iklädd slitna kläder och skor gjorda av björknäver, kommit in från vinterkylan för att värma sig vid spisen i ett enkelt torp på den finska landsbygden. Målningen berörde Signe och Ane Gyllenberg på ett personligt plan och den hade en särskild plats i deras hem. De hade två barn, tvillingarna Marianne och Margareta, men därtill föddes en son år 1932, som dog samma dag som han föddes. Den traumatiska händelsen blev en livslång sorg för paret och målningen var ett slags *in memoriam* av den döde sonen.

Liksom många andra konstnärer kring sekelskiftet 1900 var Akseli Gallen-Kallela intresserad av esoterism och sökte dold kunskap i bland annat teosofisk litteratur och genom spiritualistiska seanser. *Ad Astra* (1907) återger konstnärens syn på själens uppståndelse. Titeln kommer av det latinska uttrycket *per aspera ad astra*, genom svårigheter mot stjärnorna. Även *De dödas flod* (1893) och *Skyddsänglarna* (1888) behandlar dödens mysterium.

För Ane Gyllenberg var andlighet en central del av livet och som en anhängare av Rudolf Steiners antroposofiska läror har *Ad Astras* budskap stått klart för honom. Målningen lär ha hängt i Gyllenbergs sovrum och var det första han såg när han vaknade och det sista han såg när han somnade.

Expressionism och skimrande ljus

Sallinen (1879–1955) var en *enfant terrible* i de finska konstkretsarna i början av 1900-talet. Hans expressionistiska och primitivistiska stil samt sätt att porträttera sina modeller med grova drag väckte debatt. Sallinen ville inte måla vackra dukar, han ville fånga den finska allmogens hårda existens. Jalmari Ruokokoski (1886–1936) var Sallinens gode vän och deras ateljéer, som kallades för *Fylla* och *Bakfylla* (*Humala* och *Krapula*), låg bredvid varandra i Hyvinge i södra Finland.

Magnus Enckell (1870–1925) ledde in den finska konsten på en ny bana där färgerna frigjordes. Enckells, Sigrig Schaumans (1877–1979) och Ellen Thesleffs (1869–1954) målningar strålar alla av färg och ljus. De bildar en motpol till Sallinens och Ruokokoskis mörka färgskalor. Både Schauman och Thesleff valde karriär och konst framför giftermål och familjeliv. Båda vistades långa perioder i

Sydeuropa där de målade intensivt. Medelhavets skimrande ljus utmärker exempelvis Schaumans *Villa Aurelia* (1953) och Thesleffs *Medelhavet* (1914).

Magnus Enckell inspirerades av den grekiska mytologins sagovärld, där nakna fauner och andra mytologiska figurer lever efter sina egna regler. Det sensuella motivet i *Den döende Adonis* (1915) är ett tydligt exempel. Enckell var homosexuell, vilket var straffbart i Finland fram till 1971. Genom sin konst kunde han tryggt ge uttryck för en sida av sig själv som var olaglig i samhället.

Schauman, Thesleff och Enckell hade alla borgerlig bakgrund och representerade en mer internationell konststil än Sallinen och Ruokokoski, som kom från arbetarklassen och skildrade allmogens vardag.

Individ och andlighet

Helene Schjerfbeck (1862–1946) var Ane Gyllenbergs favoritkonstnär. De tidigaste verken i hans samling är från hennes ungdomsår och de sista från hennes allra sista månader i livet, då hon som flykting i Sverige bodde på Grand Hotel Saltsjöbaden. Påfallande många verk är människoskildringar och i en del är stämningen andlig, rentav sakral.

Redan i unga år uppmärksammades Helene Schjerfbecks begåvning. Hon inledde sina konststudier som 11-åring och bara 17 år gammal målade hon ambitiösa, historiska krigsmotiv. År 1880 fick Schjerfbeck sitt första Parisstipendium. Där tillkom *Mansporträtt* (1880), ett exempel på tidens trend att måla modeller med mörka, sydeuropeiska drag i romantiserade motiv från den romska kulturen.

Fête juive (Lövhyddohögtid, 1883) utförde Helene Schjerfbeck i Helsingfors som 21-åring. Den tillhör hennes största målningar och det ovanliga motivet handlar om en judisk högtid. Judarnas situation i Ryssland var vid denna tid utsatt så ämnet var ett modigt val av den unga konstnären.

Helene Schjerfbeck målade gärna porträtt eller stilleben och använde helst levande modell. Hon utvecklade sin egen stil med ett avskalat och modernt uttryck. Modellerna återges ofta utan rekvisita mot en neutral bakgrund. I *Fragment* (1904) har Schjerfbeck skrapat duken kraftigt för att uppnå känslan i en gammal fresk. Till en vän beskrev hon målningen som kanske sitt allra känsligaste arbete.

När modeller inte fanns tillgängliga målade Helene Schjerfbeck sig själv. Hon utförde över 40 självporträtt under sin livstid, varav mer än hälften kom till under hennes sista levnadsår.

Självporträtt, ljus och skugga (1945) är en av hennes sista oljemålningar.

Konst- och hemmuseet Villa Gyllenberg

Villa Gyllenberg är belägen på Granö, en vacker holme strax utanför Helsingfors centrum. På 1930-talet när villan byggdes fanns endast några få hus på ön och en enkel pontonbro förenade Granö med fastlandet. Signe och Ane Gyllenberg hade tänkt använda huset som sommarbostad, men de blev snabbt så förtjusta i det lugna och natursköna området att de flyttade in permanent. Under kriget fick huset mindre splitterskador men klarade sig i övrigt undan bombningarna. År 1955 byggdes en ny matsal där det gästfria paret ordnade otaliga middagsbjudningar genom åren.

Signe och Ane Gyllenbergs stiftelse grundades år 1949 och en del av stiftelsens uppgift är att förvalta och berika konstsamlingen samt att driva ett konstmuseum i parets forna hem på Granö med den ursprungliga miljön bevarad. En tillbyggnad för utställningsverksamhet uppfördes i slutet av 1970-talet efter Signe och Ane Gyllenbergs bortgång. Konstmuseet Villa Gyllenberg öppnade för publiken i december 1980. I år renoveras hela museibygnaden och en ny entré samt museibutik byggs för att möta vår tids behov och ett växande antal besökare. Museet öppnar på nytt i början av 2022.

Utländsk konst

I Gyllenbergs samling finns även verk av utländsk konstnärer. Via sin vän, konsthandlaren Gösta Stenman (1889–1947) köpte Ane Gyllenberg äldre europeisk konst, bland annat målningar av Domenico Tintoretto (1560–1635), Alessandro Tiarini (1577–1668) och Domenico Puligo (1492–1527), men också verk av samtida konstnärer som Salvador Dali (1904–1989).

Ane Gyllenberg intresserade sig främst för måleri, men han köpte också skulpturer, bland annat en mindre version i brons av Auguste Rodins (1840–1917) *Den eviga våren* (1884) från 1898, som från början delvis var tänkt att ingå i konstnärens huvudverk *Helvetesporten*. Detta kärlekspar står vanligen i Villa Gyllenbergs matsalsfönster.

Utställningsproduktion

Thielska Galleriet och Villa Gyllenberg

Curator

Siiri Oinonen

Utställningsgrupp

Andreas Bertman, Åsa Cavalli-Björkman, Nora Cserhalmi och Siiri Oinonen

Utställningskoordinator

Andreas Bertman

Museiteknik och ljussättning

Tuomas Laatikainen/Villa Gyllenberg, Niclas Zander/Hangmen AB, Emma Gästrin och Fredrik Strid/

Art & Lighting Design

Kommunikation och program

Sophie Allgårdh och Cecilia Rainer

Butik och värdskap

Madeleine Parker och Samuel Smith